

A VILÁGHÁBORÚ KÖZGAZDASÁGI OKAI

A DEBRECZKNI M. KIR. TUDOMÁNYEGYETEM NÉPSZERŰ
FŐISKOLAI TANFOLYAMÁN 1915 OKTÓBER 20-ÁN
ELŐADTA:

KOVÁCS GÁBOR.

KIADJA CSÁTHY FERENCZ MAGY. KIR.
TUDOMÁNYEGYETEMI
KÖNYVKERESKEDÉS ÉS KÖNYVKIADÓVÁLLALAT,
DEBRECZEN
1916.

*A tiszta jövedelem 50%-a a hábo-
rúban megvakult katonákat illeti.*

A világháború közgazdasági okai.

Gróf Muravjev, az orosz külügyminiszter 1898 augusztus 28-án tette közzé a szentpétervári hivatalos lapban a hatalmakhoz intézett azt a köriratot, amelyet néhány nappal előbb már kézhez kaptak az orosz udvarnál akkreditált diplomaták. Ez a körirat a jelenlegi cárról, II. Miklósról hírhedt *békemanifestuma* volt.

„Az általános béke fentartása, a minden nemzetet terhelő túlságos fegyverkezés lehető csökkentése az egész világ mai helyzetében olyan ideálnak látszik, hogy minden kormányzatnak erre kell irányítani fáradozását. Az én fenkölt uralkodómnak, a császár ö felségének humánus és melegsívű törekvése teljesen ennek a feladatnak van szentelve. Abban a meggyőződésben, hogy ez a magasztos végcél minden hatalom leglényegesebb érdekeinek és jogos kívánságainak megfelel, a császári kormány a lehető legkedvezőbbnek tartja a jelen pillanatot arra, hogy nemzetközi tanácskozás útján meg lehessen találni a leghatékonyabb eszközöket, amikkel az igaz és állandó béke áldásai minden népnek biztosíthatók s amikkel véget lehet vetni a jelenlegi fegyverkezések továbbfejlesztésének”. A jövőendő béke

áldásainak hangzatos frázisokkal teli leírása, a fegyverkezés pénzügyi és gazdasági terheinek vázolósa után a manifesztum egy nemzetközi tanácskozmány összehívását javasolja. Ez „hatalmas összekötője lesz mindazon államok törekvésének, amelyek őszintén törekszenek arra, hogy a világbéke nagy gondolata diadalmaskodhassak a békételenkedés és széthúzás elemein”.¹⁾

A pacifisták új korszak hajnalhasadását látták a manifesztumban s az annak alapján összeülő első hágai kongresszusban. Szidták a diplomáciát, amely a iénkölt „békecár” tervezetét nem akarta elfogadni. Jó, hogy még Nobel-díjat nem juttattak neki! Pedig a cárnál sokkal okosabb volt az iránta bizalmatlan diplomácia. Ha az államok abban hagyják a további fegyverkezést, ez csak Oroszországnak, az akkori leghatalmasabb hadseregű államnak használt volna. Ezért méltán volt bizalmatlan a diplomácia.

A cár manifesztumának kiadását javarészt egy nagy tudományos apparátussal megírt, hat kötetes hatalmas munkának köszönhetjük. Erre gróf Witte, a világháború alatt elhunyt volt miniszterelnök hívta fel a cár figyelmét, az a Witte, akit a mostani háborúban németbarát érzelmei miatt az orosz sovén sajtó állandóan hazaárulónak deklarált. Ez a munka „*A háború*” címen 1898-ban jelent meg oroszul. Később a nyugati nyelvekre is lefordították. Szerzője egy orosz bankár és államtanácsos, Bloch János, nagy filantróp s a luzerni béke- és háború-múzeum alapítója.

Ez a könyv először is a háború technikájának tökéletes átalakulására figyelmeztet. Arra, hogy a megelőző háborúk tapasztalatait nem lehet felhasználni a

jövendő háborúban. A technikai tökéletesedés nemcsak a közlekedés és az ipari termelés terén van meg. Kiterjed a harci fegyverekre és azok hatásának fokozására is. Csak az a haladás, amely a porosz-francia háború óta, tehát 1870-71-től 1898-ig beállott, nagyobb, mint az egész fegyvertechnika fejlődése az első új- és nyílfegyverektől 1870-ig. A XIX. század végén használt puská tizenháromszor hatásosabb, mint amit 1870-ben használtak. A francia ágyúk tűzhatása 1891-ben százhatvanhatszorta volt gyilkosabb, mint az 1870-iki ágyúké. Az általánosan használt gyorstüzelő-ágyúk tűzhatása az 1870-iki ágyúk hatását kétszázharmincháromszorosan múlja felül. Az új kiskaliberű fegyverek átütőképességéről legyen elég csak annyi, hogy ezek három és félezer méter távolságból még erős ökörcsontokat is darabokra törnek. A lapos röppálya folytán hatszáz méterről mindent leborotválnak, ami eléjük kerül. De ezenkívül a tüzérség tálalási távolságának emelkedése, a puskapor füstnélkülisége stb. teljesen átalakította a háború feltételeit. Tehát a taktikának is szükségképen meg kell változnia. A zárt csapattestek harca a jövőben teljesen kizárt dolog lesz. A katonáknak rajvonásban, állandó fedezék mögül kell harcolniuk. A háborúnak állandó várszerű harccá kell átalakulnia. Az előrenyomuló csapatoknak minden előretörésnél be kell magukat ásni a földbe. Ezzel pedig a támadás csaknem lehetetlenné válik, vagy pedig csak nagy áldozat árán valósítható meg. A lovasságnak az előbbi háborúban döntő volt a szerepe. Ezentúl már csak mellékes feladat jut neki. A változott technika következményeképen a csatatér is sokkal kiterjedtebb lesz. Az

egy csaták és így a háborúk is sokká! hosszabb tartamúakká válnak.

Bloch már 1898-ban jósolja meg, hogy a több napig tartó csaták oly véresek lesznek, hogy a történelemben nincs rájuk eddig példa. Éjszaka is folynak majd a harcok. A tüzérség technikai fejlettsége folytán az ellenfelek sok kilométernyi távolságról borítják el egymást shrapnel-esővel. A védekező állásra kényszerített ellenfél helyzete könnyebb lesz. A támadó fél csupán a felhányt sáncásások védelme alatt hatolhat előre. A jövődők háborújának borzalmas és kegyetlen volta miatt kételkedik Bloch abban, hogy az európai kuiturvilág civilizált emberei a gyilkolás és megsemmisítés lelki benyomásait idegileg elviselhetnék anélkül, hogy örületbe kergettessenek. Hisz a csapatok nem állanak mind hívatásos katonákból. Túlnyomó részük rezervista vagy népfelkelő, akik polgári foglalkozásukat és családjukat hagyták el. De Bloch kételkedik abban is, hogy a régi értelemben vett döntő csatákra sor kerülhetne. A csaták-oly véresek és megsemmisítők lesznek, hogy mindkét ellenfél meggyengülve kerül ki belőlük. Végül nem lesz győztes és legyőzött. Csak a harcolók teljes lelki és gazdasági kimerülése kényszeríti ki az ellenségeskedések befejezését.

A háború igen hosszúra nyúlása, az operációs területek kiterjesztése előbb alig ismert nehézséget okoz. Sok esetben lehetetlen lesz a csapatok élelmezése, mivel a hadszíntér készleteit a tömegszükséglet hamarosan kimeríti. Ép ily nehéz lesz a hadiszerekkel való ellátás is. A hadvezetőség főgondja saját hadserege összeköttetések biztosítására és az ellenséges hadsereg

összeköttetéseinek megszakítására irányul. Ezért állhat be könnyen hiány élelemben és hadiszerekben. Ez pedig a seregeket megadásra kényszeríti. Emellett még az élelmezés hiányossága miatti betegségek is megtizedelik a seregeket. Billroth már 1891-ben megjövendölte, hogy a jövődők háborújában a sebesülteknek csak 'félíg-meddig lesz kielégítő az ápolása. A hatásosabb fegyverek aránytalanul több sebesülést okoznak majd, mint eddig. De a betegek száma is aránytalan módon nagy lesz. A betegápolási személyzet nem mehet be a harcvonalba, mert az ott tomboló tűz azonnal szolgálatképtelenné teszi. A kötőhelyeket pedig a lövegek nagy hordképessége miatt a harcvonal mögött annyira messze kell elhelyezni, hogy a betegápolásnak emiatt egyáltalában nem lehet elég technikai eszköze. Billroth ezért követelte, hogy legalább is annyi betegápoló személyzet legyen, mint amennyi harcoló katona. Ez természetesen keresztülvihetetlen.

Mindezek alapján állítja Bloch, hogy az egyenlően felfegyverzett európai államok közötti jövő háború valószínűsítő öngyilkosság, mivel nem lesz győztes fél. A hadseregek „addig verekednek, míg mindakét fél kimerül és nem tudja tovább folytatni a háborút. Csak azoknak az államoknak lesz előnyös a háború, amelyek mint semlegesek, nem vesznek abban részt. A résztvevőket azonban a háború évtizedekre megbénítja a fejlődésben.

Úgy látszik, hogy ezeket a vigasztalan eredményeket maguk a katonai szakírók is hajlandók voltak elfogadni. Így Goltz tábornok azt mondta a jövő háborújáról, hogy az „olyan szfinksz, amelynek talányát még senki se tudja megfejteni”. Ő mondta azt is, hogy

„a gazdasági segélyforrások előbb kimerülnek, mint a fegyveres erő”. Schlieffen, a német vezérkar egykori főnöke a *Jövő háborúja*”-ról írt tanulmányában teljeseleg magáévá tette a Bloch fejtegetéseit. II. Vilmos császár pedig erre mondta azt, hogy ezek a fejtegetések az ő nézeteivel is egyeznek.

Bloch kiszámította a hármass- és a kettősszövetség közti háború költségeit is. Számításba vette, hogy a háború technikai költségei mellett mily rengeteg érték megy veszendőbe a háborút kísérő jelenségek miatt. Utal arra is, hogy a vesztes háború következménye a forradalom. Mindez megérthetővé teszi, hogy figyelmének e munkára való felhívása után Miklós cár le szerelési gondolatokkal foglalkozott. De hogy Bloch elméleti fejtegetései egyáltalában nem voltak túlzottak, azt az angol-búr és a japán-orosz háború betúról-betüre beigazolta. Az előbbiben kiderült, hogy fronttámadások 5s döntő csaták ezentúl lehetetlenek. A búrok fegyelmetlen parasztnépének három hosszú esztendeig sikerült meggátolni a hódításban az ötszörös túlerejű, organizált hadsereget, amelynek minden modern fegyvere megvolt. A japán-orosz háborúban pedig, ahol két európai módon szervezett hadsereg találkozott, először voltak 10-15 napig tartó csaták 50-70,000 emberáldozattal. Az éjjeli harcok, a tiszték erős veszélyeztetése s a csapatoknak vezető nélkül maradása, a lovasság régi jelentőségének csökkenése s mi több, némelykor teljes hasznavehetetlensége, az operációk megmerevése abban az értelemben, hogy a csapatok várhoz hasonló földsáncaikban sokszor hónapokig állnak egymással szemben mozdulatlanul, ezenkívül a sebesültek hiá-

nyos ápolása, a hadianyagokban való pótlás nehézsége stb. mind csak a Bloch által megjövendölt véres háború történeti igazolása. De igazolja Blochot még az is, hogy ez a háború mindakét fél pénzügyi kimerülése miatt fejeződött be anélkül, hogy valamelyiküknek döntő győzelmet eredményezett volna.²⁾

A nemzetközi békemozgalom az államok egymás közötti szervezetét óhajtja teljessé tenni. Ettől az organizációtól várja a háborúk megszűnését. Érthető tehát, hogy üdvörléssel fogadta a Bloch könyvét, valamint a Norman Angell munkáját is, amely hasonlóképpen bizonyítgatja az esetleges német-angol háború hiábavalóságát.³⁾ A békemozgalom ezen munkákra való hivatkozással hangoztatta, hogy ezek után egyenesen örülnének látszik Európában minden háború. Mert óriás veszedelmet zúdít a kultúrára, egyenlően felfegyverzett hatalmak közt úgyszólván semmi eredményt sem ad s végül óriási felelősséggel terheli mindazokat, akik a háborút megindították. A pacifista irodalom fanatikusan hitt abban, hogy nincs többé háború, ha a kormányok észszerű módon meggondolják a háborúval beálló veszedelmeket. Ezt a hitet támogatta az is, hogy a hatalmak 1904-től 1910-ig tizenhét komoly konfliktust háború nélkül, békésen oldottak meg. Tehát úgy látszott, hogy a hatalmak valósággal a racionális meggondolás terére léptek. És íme, 1914-ben a Monarchia és Szerbia közt mégis kitört a háború s csakhamar világháborúvá fejlődött. Épen ez mutatja, hogy tudományos szempontból mily kevés értékeset tartalmaz a pacifista irodalom ! Alig van szó ebben arról, hogy bizonyos tények alapján kikerülhetetlenül, szükségszerű módon is bekö-

vetkezik a háború. A pacifista irodalom alig számolt azokkal a jelenségekkel, amelyek a mai világháborúban is a döntő szerepű előidéző okokat alkotják. Ezekre akarok itt reámutatni, hogy a világháború keletkezésének problémáját tisztázhassuk.

II.

A világháború okainak tisztázásánál először is szembe kell helyezkedni a nagyközönség általános felfogásával. Ez az okok megállapítása helyett csaknem kivétel nélkül a felelősség kérdését kutatja. A felelősség megállapítása nem reánk tartozik. Ezt csak a jövődők történetírása döntheti el, ha ugyan tud majd e kérdésben ítélni. De más tekintetben is szembe kell helyezkedni az általános felfogással. A nagyközönség a háború okát rendszerint összetéveszti a háborút közvetlenül megelőző eseményekkel. Ez érthető, mert ezek az események még élénken emlékezetében vannak. így tett 1870-ben is. A Vilmos porosz király és Benedette francia követ közt Emsben történt összeszólalkozást hitte annak az oknak, ami miatt Napoleon császár megüzente a háborút. Pedig ezt a háborút sokkal mélyebben fekvő okok létesítették. Ezek sarában legfontosabb volt a német nép politikai egységének megalkotására irányuló törekvés. Az integrálódást u. i. legkönnyebben a győzelmes háborúk valósítják meg. Itt is így volt. A gazdasági alapon történt egyesülés pedig már a Zollverein-nal s Ausztriának a Bundból való kiléptetésével végbement.

A mai háború okát száz ember közül talán nyolcvan vagy kilencven is a trónörökös-pár meggyilkolása miatt Szerbiának átnyújtott ultimátumunkban s az azt követő hadüzenetben keresi. Ez a szimplista magyarázat helyt állana, ha mi csakugyan bosszuló hadjáratot indítottunk volna Szerbia ellen. De jól tudjuk, hogy a mi hadüzenetünket nyomon követte az orosz, a francia, az angol s majd egy félév múlva az olasz- hadüzenet mi ellenünk. Sőt még Japán is beavatkozott ebbe a háborúba. Már pedig képtelenség, hogy ezek a nemzetek, amelyek egyike-másika a lovagiasság, a gentlemanség, az udvariasság és a tisztesség nemzetközileg elismert képviselője volt, abban akartak volna meggátolni benünket, hogy elégtételt vegyünk a trónörökös-pár meggyilkolásáért. Tudjuk, hogy egész a múltj hónapokig a szerb affér a világháborúnak szinte mellékvágányon levő, jelentéktelen eseményévé zsugorodott. Most sem csak amiatt fontos ez a hadjárat, hogy leszámoljunk Szerbiával. Hisz az oroszsal vívott küzdelem volt a főügy, amelynek eldöntése magától oldotta volna meg *a.* mellékügyet is. Ha tehát Szerbia eilen elkezdettük a hadjáratot szeptember végén, annak főoka az volt, hogy az entente balkáni terveinek valóra válását akadályozzuk meg s a későbbi fontos feladatok biztosítása céljából megteremtsük a törökkel való összeköttetésünket. Ez és emellett a bolgár-szövetség már is sikerült.

A szerajevói gyilkosság a háború kitörését kétségtelenül siettette. De ez enélkül is bekövetkezett volna. A gyilkosság csak az utolsó csepp volt, ami miatt a víz kifolyik a pohárból. De nem volt oka a háborúnak.

Épúgy, mint ahogy az 1739-iki spanyol-angol háborúnak nem volt oka a Jenkins kapitány sokat emlegetett füle. Jenkins a havannai vizeken hajózott. A partvédő spanyolok a hajójára mentek dugárút keresve. Ilyet nem találtak. A zsákmányban való részesedés elmaradása miatti dühökben előbb fel akarták akasztani Jenkinst. Majd megelégedtek egyik füle levágásával. Anglia elégtételt követelt. Spanyolország nem adta meg. Erre tört ki a háború. De Anglia jóval előbb meg akarta indítani ezt a háborút, hogy a tengeren veszedelmes vetélytársát letörhesse. Ezt a célját el is érte. A Jenkins füle azonban nem volt háborús ok. Legfeljebb háborús ürügy és alkalom.

A világháború okának ép ily felszínes magyarázata, amit ellenfeleink hangoztatnak. Hogy t. i. egyszer már le kellett törni a német militarizmust. A német militarizmus nem okozott bajt sem az oroszoknak, sem az angoloknak. Az angol is épúgy fegyverkezett a tengeren, mint a német a szárazon. Sőt Anglia flottája mindig olyan nagy akart lenni, hogy két ellenséges flotta egyesülése esetén is fölényben maradhasson. Oroszország óriási szárazföldi seregéről s kimeríthetetlen tartalékairól pedig éppen a világháború szolgál nagyon sok adattal.

Ép ily átlátszó parasztfogás az a háborús oknak kiadott ürügy, hogy meg kellett védelmezni a kis államokat. Igen, az entente védelmezi most Belgiumot, mert a németek megsértették, a semlegességét. De ők maguk épúgy megsértették volna. Hisz Belgium kötelezte magát, hogy átengedi a Németország megtámadására vonuló angol haderőt. Ez mind kiderült a belga hadügy-

minisztérium levéltárának adataiból.⁴⁾ Az entente hasonlóképen védelmezi most Szerbia függetlenségét. Az angolok persze inkább csak szóval. Az oroszok hasonlóképen. Az olasz tudni sem akar e védelemről. Csak a szerencsétlen francia ontja a vérét Szerbiáért. De amikor ezt védelmezi, ugyanakkor partra szállítja a csapatokat Szalonikiben, minden görög tiltakozás ellenére, így azután a görög semlegességet sérti meg.

Nem ezek ennek a háborúnak az okai. Teljeséggel nem. Arról a magyarázatról meg teljesen fölösleges beszélni, hogy ez a háború a szlávok és a germánok közötti küzdelem volna. A két tulajdonképeni ellenfél nem is az orosz meg a német, hanem az angol meg a német. Már pedig ez fajilag rokonnép.

A világháború összes indító okait nem vehetjük itt figyelembe. Csak egy okcsoportot vizsgálhatunk. Ez a tény bizonyos egyoldalúságot eredményez. De a tudományos vizsgálatok mindig egyoldalúak. Maga a tudomány is mindig egyoldalú. Ép az az erőssége, hogy a jelenségeket egy nézőpontból szemléli. A fizikától senki sem kívánja, hogy kémia vagy kinetika is legyen egyszerre. Pedig ugyanazok a jelenségek egy időben fizikaiak, kémiaiak és kinetikaiak is. Itt nem vizsgálhatom a világháború politikai, nemzeti, erkölcsi, katonai stb. okait egyszerre. Csak egyet ezek közül, aminek tanulmányozása a mesterségembe vág. Az okok közül csak a közgazdaságiakat vizsgáljuk. A mai világháború közgazdasági hátterét akarjuk megrajzolni. Sőt még ha vádkép ellenem fordítják is a tudomány egyoldalúságáról az előbb mondottakat, az a meggyőződésem, hogy *a mai világháború tulajdonképen egy ha-*

talmas, addig még soha nem látott gazdasági küzdelem. A világháborút legelsősorban gazdasági okok idézték elő.

III.

A szociológia újabb iránya a háborút és a közgazdaságot, mint egymást feltételező történeti kategóriát, fogja fel. Azt állítja, hogy egyfelől az állam is a háború eredménye, másfelől pedig az osztályállamban a háború az értékszerzésnek sokszor egyenesen normális eszköze. Vagyis a gazdasági tevékenység helyére lép.

Az első állítást legtisztábban Oppenheimer képviseli. Eszerint az államot a háború létesíti. Egy harcias csoport reácsap a másikra. Kiszorítja ezt birtokából. Rövid úton magáévá teszi a másik munkájának jövedelmet nyújtó eredményét. Rabszolgaságba veti a legjobb munkaerőket, megöli a gyengéket. Itt igen egyszerű munkamegosztás keletkezik. Az egyik csoport dolgozik, a másik pedig ennek terhén él. Egyiké a fáradtság, másiké annak eredménye. A szolgáló réteg így táplálja az uralkodó réteget, amely e hódítás útján sajátos uralmi szervezetet alkot. Ennek az a gazdasági tartalma, hogy a legyőzött réteg szolgálatainak s javainak egyrészét ingyenesen biztosítsa a győztes csoport magának. Ez az uralmi szervezet a háború szülötte. *Íis ez az állam.*⁵⁾

A másik állítás az, hogy ebben a tipikusan osztályállamban a háború azt a funkciót tölti be, amelyet fejlett fokokon a gazdálkodás. Vagyis az értékek megszerzésének az eszköze. Ennek igazságát is könnyű be-

mutatni. A gazdálkodás célja a szükségletek gazdaságos, azaz olyan kielégítése, hogy az adott eredményt a lehető legkisebb áldozattal érjük el, vagy pedig, hogy az adott költséggel a lehető legnagyobb eredményre lehesünk szert. A cél a szükségletek kielégítése. A cél megvalósíthatása végett szert kell tenni bizonyos eszközökre. Ezek a javak, árúk, szolgálatok, azaz egyszerűen az értékek. Mindezeket gazdaságosan kell megszerezni, különben nincs gazdálkodás. Az értékszerzésnek kétféle forrása lehet. Az egyik a békés eljárás: a termelés. Ekkor munka útján állítjuk elő az értékeket. Javakat termelünk saját magunknak. Árúkat termelünk a nyereségre való kilátás hatására mások részére. A másik forrás ezzel szemben az erőszakos eljárás: a hódítás, zsákmányolás és ennek szervezett formája, a háború. Ezzel u. i. az erősebb s az ügyesebb a legkönnyebben megszerezhetette magának a mások által fárasztó munkával termelt értékeket. S a háború ínég akkor is értékszerző eszköz marad, ha nagyobb kárt okoz is, mint az ennek útján megszerzett értékmenyiség, mert az osztályállamban más réteg viseli a károkat s más réteg szerzi meg az értékeket.⁶⁾ Ezért nem idegen az emberiség életétől az értékek megszerzése céljából .a munka helyett folytatott háború. Ezen a fejlődési fokon nem is becsülik többre a békés munkát a háborúnál mindaddig, amíg lehetséges a szomszédokat megrohanni, kifosztani, holmijukat elszedni s leigázással könnyűszerrel ingyenes munkaerőket szerezni.

A primitív államban a háború funkciója az értékszerzés s emellett az értékek megosztása. Befelé, az állam lakosaival szemben már láttuk ezt a működést.

Kifelé, más népektől szintén a háború veszi el az értékfőlösteget, gyarapítja a hazai értékmennyiséget s védi meg idegen támadások elől. Nagyon élesen mutatja ezt a *feudális társadalom*. Itt az értékek forrása elősorban a föld. Ez kevés nagybirtokosé. Ezek alkotják az uralkodó osztályt, a nemességet. Velők szemben vannak a szolgáló réteg tagjai: a rabszolgák, jobbágyok, később úrbéresek. Ezek az általuk megszerzett értékek, azaz jövedelmük egyrészt az uralkodó osztály számára szolgáltatják. A kezdetleges feudalizmus kíméli a földműves életét, mert a föld értéktelen anélkül az ember nélkül, aki azt műveli. Ha ettől életét elveszik, a föld művelő nélkül marad. Így nem teremhet értékeket s nem adhat jövedelmei. Míg elegendő szabad föld van, addig csak azt kell meggátolni, hogy az alávetett népréteg ura fenhatósága alól elvándorolhasson. Ezért a szabad földet lefoglalják. De magasabb fejlődési fokon az uralkodó nép réteg további hódítással már nem tud újabb értékekre szert tenni, nem tudja jövedelmét szaporítani. A vásárokon még eladhatja a neki szolgáló egyéneket. Ezzel azonban csak ideig-óráig tartó jövedelemre tehet szert. Viszont az államon belőli rablóhadjáratok folytatása, a szomszéd földesurak elűzése, jobbágyaik elhajtása lehetlenné válik a fejlődő gazdasági és jogi rendben s a központi hatalom megszilárdulásával. Ekkor derül ki, hogy a háborús hódítás többé nem a leggazdaságosabb jövedelemszerzési mód. A fokozódó szükségleteket nem lehet többé az eddigi úton kielégíteni. Erre egyedüli eszköz az, ha a földön többet termelnek. Ezért következik be az alávetett népréteg tagjainak rőghözkötése, el-

idegeníthetlenségének kimondása, de emellett számára bizonyos magánjogok elismerése is. Ez fokozza a jobbagy munkakedvét s a föld termését és növeli a földesúr jövedelmét is. Ugyanilyen okokból következett be később a jobbagyság szabaddá tétele is.⁷⁾

IV.

A modern közgazdaság kifejlődésének gyökere nem egyedül a föld. A XV. és XVI. században Amerika és a nagy tengeri utak felfedezése eddig nem ismert gazdagsághoz juttatta Európa tengermelléki országait. Így állott elő az a nagy gazdasági fellendülés, amely Spanyolországot végtelen kincsek elraktározójává, az V. Károly birodalmát a földkerekség leghatalmasabb impériumává tette. Ez fejlesztette ki Venéziából, Genovából, a Hanzavárosokból és Németalföld eddig szegényes helységeiből a gazdagság székhelyeit, a művészei és tudomány istápolóit. Így vált lehetővé a gazdagságnak a föld művelésén kívül egy újabb, a római birodalom bukása óta háttérbe szorult alakzata. Ennek a forrása a XVIII. századig a kereskedelmi tőke. A XVIII. század második fele óta pedig az ipari találmányokkal és a gyárrendszer kifejlődésével az ipari tőke. Ezzel pedig a *kapitalizmus* vált a gazdasági fejlődés tényezőjévé. Be kellett látni, hogy a kereskedelem és az ipar, sokkal kevesebb veszéllyel ad gazdagságot, mint a háború. Nem is lesz többé -a háború a leggazdaságosabb érték- és jövedelemszerzési mód, ami régebben volt.

De tévedés lenne azt hinni, hogy a kapitalizmus gazdasági rendjétől teljesen idegen potencia volna a há-

ború. A háború tömeggyilkoló és értékromboló hatásával szembe szokták állítani a kapitalisztikus társadalom mai békés közgazdaságát. Ez neun is helytelen, csak nem teljes szemlélet. Mert a háború és a mai kapitalisztikus közgazdaság közti viszony nemcsak annyi, hogy az előbbi megsemmisíti azokat az értékeket, amiket az utóbbi teremt. Hanem az is, hogy a *háború* tulajdonképpen *egyik leghatalmasabb emeltyűje a mai kapitalisztikus közgazdaságnak.*

Először is teljesen ferde az a nézet, hogy a mai közgazdaság mindig és mindenütt az emberi élet fejlesztője, az erkölcsi és szellemi haladás elősegítője. A mindennapf kenyérért vívott nehéz küzdelemnek s a gazdasági verseny elkeseredett csatáinak számtalan áldozata van. A gazdasági haladás ezeknek holttestén vezet keresztül. A békésnek mondott közgazdaság ezen harcában viruló életek semmisülnek meg s az élet legnagyobb értékei vannak kockára téve. Az utolsó negyedszázadban a békés német közgazdasági élet 200,000 embert ölt meg. Csak 1912-ben több mint 700,000 baleset történt. Csak ebben az évben több mint 10,000 ember halt meg baleset következtében. 1000 ember teljesen, közel 50,000 ember pedig részben keresetképtelenné vált.⁸⁾ Hazánkban az 1913. évben a mezőgazdaságban, a bányászatban, iparban, közlekedésben összesen kb. 60,000 üzemi baleset történt. Ebből mintegy 1500 halálos volt: 1901-1913 közt a Magyarbirodalomban összesen kb. 46,000 ember vesztette el életét üzemi baleset folytán.⁹⁾

A bökés munka ezen áldozatainak nevét nem örökíti meg sem a dal, sem pedig a hősök aranykönyve.

Pedig sokszor ezek is mártírok, a gazdasági haladás mártírjai. A háborúban azonban nemcsak a shrapnel és a gránát, meg a puszkagolyó, hanem a betegség is veszélyezteti a katona életét. A békés gazdasági munkában szintén nemcsak a gépokozta baleset, hanem az ipari betegségek hosszú sora is fenyeget. A foszfor, az arzén, a kéneső, az ólom, a kén stb. amivel dolgoznak, mind-mind betegséget okoz. A mérges gázok ép ily veszedelmek. De ott a sok-sok fertőzés, ott a tüdővész és az idegmegbetegedések, amik napról-napra állandó veszélynek teszik ki a munkások életét. De ezzel még nincs bevégezve a veszedelmek sora. Az erkölcsi veszélyek mellett ott a családi élet felbontása a gyáripar kísérőjeként. Ott a női és a gyermekmunka, ott a lakásnyomor. Ez a veszedelemnek mind állandó góca. Ugy, hogy egyáltalán nem olyan békés és nem annyira áldozatok nélküli a közgazdaság, amit ma annyira élesen akarnak egyesek szembeállítani a pusztító, embergyilkoló és értékromboló háborúval.

A kapitalisztikus közgazdaság és a háború sokszorosán összefonódik egymással. Mihelyt az egységes, centralizált államok kialakultak, ami kapcsolatos az egységes nemzeti piac kialakítására irányuló közgazdasági fejlődéssel, az államhatalomnak új feladata támadt. Ez pedig annak a meggátlására irányuló törekvés, hogy benn az országban polgárháborúvá fajulhasson az osztályok gazdasági ellentéte alapján előálló küzdelem. Másfelől pedig annak a megakadályozása, hogy a hazai közgazdaságot kívülről jövő ellenséges támadások megsemmisíthessék. Ezért szükséges az állandó hadsereg. Ez meggátolta ugyan az eddigi állandó

háborúskodást, de viszont szükségessé tette az állam bevételeinek folytonos növelését. Az állandó hadsereggel együtt járt az a törekvés is, hogy annak szükségleteit lehetőleg a hazai közgazdaság fedezze. Nemcsak az a merkantilista gazdasági nézőpont követelte ezt, hogy a szükségletek fedezésére kiadott pénz az országban maradjon. Hanem az a katonai és nemzeti szempont is, amely méltán tart attól, hogy háború esetén könnyű azt az államot nem előnyös békére kényszeríteni, amely éllemezés vagy pláne fegyverek és muníció dolgában idegen államokra van utalva. Ezért elsőrendű állami feladat a közgazdaság olyan irányú fejlesztése, hogy ez teljesen fedezhesse a hadsereg szükségleteit.

A hadsereg szükségletének a közgazdaság fejlesztésére gyakorolt hatása elsősorban azon alapszik, hogy ez a szükséglet egységes tömegszükséglet. Ennek kielégítésére nagyüzemek keletkeznek, messzemenő munkamegosztással, később gépek alkalmazásával. Sombart egy újabb könyvében azt igazolja, hogy először a fegyvergyártásnál érvényesültek azok az alapelvek, amelyek az újkor ipari szervezete nyugoszik. A csapatok egyenruhával való ellátása, ami a XVII. században lesz általánossá, a teljesen egyenlően szőtt és festett posztó utáni tömeges szükséglettel a szövő-fonó ipar modern üzemi formáit alakította ki. A hadihajók építése az első példája a különböző kézműves mesterségek egy üzemben való egyesítésének. De ez az erdőgazdaság fejlesztésére is hatással volt. A hadsereg és a haditengerészet éllemezése a gabonakereskedelem és a közlekedés elé is új feladatokat állított. A katonai szükségletek növekedése az államkölcsökönök kapcsán az

értékpapírkereskedelem és az értéktőzsdék fejlődésére is befolyást gyakorolt.¹⁰⁾

A modern technika haladása sokszorosan kapcsolatos a katonai érdekekkel. A kerékpárok, automobilonok, a drótnélküli és közönséges telegrafálás, a repülőgépek, a vasutak, a csatornák nemcsak a polgári közlekedés, hanem a katonai célok megvalósítására szolgáló eszközök is. Fejlesztésük ezért függ sokszor egyenesen a katonai érdekektől. A vasutak államosítása pl. éppen Magyarországon nagyrészt hadi érdekek miatt következett be. A katonai célokkal sokszor azonosak a szociálpolitika céljai is. Mindakettő erőteljes, egészséges népeiséget kíván. A porosz kisparasztok védelme és a gyári gyermekvédelem eszméje katonai körökből indult ki: a népeiség védképeiségét akarták emelni szociálpolitikai jellegű rendszabályokkal.

Sőt a katonaság nevelő hatása is jelentős. A rendre, pontosságra, feltétlen engedelmeiségre és a kötelesség hű teljesítésére való szoktatás, a megfigyelő képeiség iskolázása, a gyors elhatározás, valamint a közeiség ézetének felköltése stb. oly tulajdonságok, amelyeknek elsősorban a nagy iparüzemek veszik hasznát munkásiknál. A német acélipar fejlettségét éppen az angolok magyarázták a munkásoknak a katonai szolgálát alatt megszerzett ezen kiváló tulajdonságaival.¹¹⁾

V.

Az állandó felfegyverzés és végsőleg a háború egyik főelősegítője a kapitalisztikus fejlődésnek, amint a megelőző pontban bemutattuk. De a háború és a kapitaliz-

mus közt abban a másik irányban is megvan a kapcsolat, hogy *a kapitalisztikus szervezet háborús tendenciákat fejleszt, vagyis végsőleg háborúkat képes előidézni.*

Ennek ellene vethetnék, hogy az ipari és a kereskedelmi, legújabban pedig a banktőke uralma békés, jogilag rendezett és biztos állapotokat kíván, nem pedig háborús zűrzavarokat. U. i. a technikai fejlettség és az organizációbeli tökéletesedés csakis békés állapotok közt tudja megfelelően kielégíteni a nagyon megnövekedett szükségleteket. Amily mértékben nő az ember uralma a természet felett, abban a mértékben tűnik el annak a szüksége, hogy az ember ember feletti uralmát erőszakkal tartsa fenn. Az erőszak és a leigázás teljesen fölösleges, mert maga a tőke birtoka létesít uralmat azok felett, akiknek ilyen termelési eszközei nincsenek, így azután a háború is háttérbe szorul. Elveszti, mint éftékszerző tevékenység, a maga régi jelentőségét. Ez mind igaz. Azonban nem szabad elfelejteni, hogy ha valamely állam kapitalisztikus rendszere a nemzetközi cserében az egyenértékek kicserélésével nem boldogul, akkor azonnal a háború lesz alkalmas eszköze annak, hogy a kapitalisztikus termelés a maga silány portékáját a gyengébb fél jobb árújával egyenlőértékűvé tesse. A versenytársat tehát a fegyverek erejével távolítják el, a portékát elfogadni nem akaró gyengébb országot a fegyverek erejével szorítják engedelmességre.¹²⁾

Így érthetjük meg azután, hogy a hollandusok, angolok, franciák stb. nagy privilegizált kereskedelmi társaságai (közülök az első a Holland-Keletindiai Társaság, 1602) nemcsak a keletindiai és polinéziai ben-

szülött népesség, hanem a spanyolok, a portugálok, majd pedig egymás ellen is viselnek háborút kereskedelmi érdekeik védelmére s érdekszférájuk terjesztésére. E nagy kereskedelmi társaságok hadiflottát tartanak. „Privilégiumuk egyenesen megadja nekik a háborúskodás jogát. E háborúk tisztára üzleti háborúk.¹³⁾ De nemcsak a kereskedelmi kapitalizmus ezen államai, hanem az ipari kapitalizmusnak a XVIII. század derekától kezdve hosszú időn át tipikus állama, Anglia is, egyenesen közgazdasági érdekből visel háborúkat. A legkiválóbb angol történetírók minden kertelés nélkül elismerik, hogy Anglia világkereskedelmi pozíciója érdekében kényszerítette háborúra előbb Spanyolországot, majd Hollandiát, azután pedig Franciaországot. Angliának e háborúk csak a gazdagodás útját jelentették, a legvirágzóbb üzletet, ezen idők tőkeelhelyezésének legelőnyösebb módját.¹⁴⁾

De a XIX. században is ép ily üzleti háborúk Anglia háborúi. Megkezdí a sorozatot a Dánia elleni rablóhadjárat, mert ezt a háborút legjobb akarattal sem lehet másnak nevezni. Folytatja az afganisztáni, kínai és krimi háború, az ión-szigeteken gyakorolt kegyetlenkedés. Ebben ugyan Anglia elveszí a „szabad és önálló állam” feletti protektorátust, de magának szerzi meg Málta-szigetét, az azt szintén bitorló franciáktól. A jamaikai kegyetlenkedés, az északamerikai polgárháborúban a rabszolgatartást tovább is fentartani kívánó déli államok mellé állás s az angol uralmat nyomon követő 1857-59-iki indiai lázadás s annak véres elnyomása – mind csak Anglia „gazdaságos értékszerzési mód”-ját mutatja. De erről ad felvilágosítást az új angol imperialista

politika is, amelynek előretörését olyan mértföldmutatók jelzik, mint Egyiptomnak hamis ürügyek alapján megkezdett leigázása, a burok meghódítása s legújabban Perzsiának a szó szoros értelmében vett megfojtása.¹⁵⁾

Valamennyi ilyen üzleti háború között a legtipikusabb az ópiumháború, úgy hogy érdemes vele egy percre foglalkoznunk. Kína 1839-ben eltiltotta a testleiket egyaránt megmérgező ópiumnak a brit Kelet-indiából való bevitelét. A csempészek azonban vesztegetéssel folytatták az ópiumimportot. Amikor azután Kanton kormányzója rajtakapta a csempészeket, egyszerűen elégettette a lefoglalt húszezer láda ópiumot. Ezt Anglia az angol tulajdon megsértésének deklarálta. Hadihajókat küldött Kína ellen s hatalmas erejével 1840-1842 közt megtörte a kínaiak védekezését. A szerencsétlen Kína arra kényszerült, hogy négy kikötőjét megnyissa az európai kereskedelemnek, Hongkongot az angoloknak átadja, óriás hadikárpótlást fizessen s az ópiumcsempészek kárát is igen busásan térítse vissza. Ezt a szégyenletes háborút, amelyben az igazság nyilvánvalóan a legyőzött Kína oldalán volt, maga Gladstone nevezte a legigazságtalanabb háborúk egyikének, olyannak, amely csak gyalázatot hoz Angliára.¹⁶⁾

A sikerült háború így válik a kapitalisztikus gazdasági rendben is -gazdaságos értékszerzési móddá, mivel mindig gazdaságos az az eljárás, amely adott költséggel a lehető legnagyobb eredményt éri el. Igaz ugyan, hogy a háború óriási költségbe kerül, de ha sikerül, az eredmény jóval felülmúlja a költségeket. A háború nem

békés gazdasági életberendezés, hanem erőszakos, hatalmi tények sorozata, de a győztes szempontjából gazdaságos eljárás.

A kapitalizmus az utolsó húsz évben is bőségesen fejlesztette a háborús tendenciákat. A kapitalizmus normális értékszerzése ugyan a békés termelés és a békés esereforgalom. De mindig megvan az az „intentio eventualis”-a, hogyha ezen az úton nem sikerül megfelelő gazdasági eredményt elérnie, meg kell kísértenie a háborút. Ez majd juttat eredményt. Így azután a modern háborúból, ha azok dicsőséges nemzeti ügynek feltüntetett glórióláját kissé megkaparjuk, előbukkan a gazdasági mag: a fejlődő vagy már fejlett kapitalizmus érdeke, mint a háború tulajdonképpeni vagy fő mozgató ereje vagy éppen indító oka.¹⁷⁾

Így az 1899-1902. közt lefolyt transzváli háború előidéző okai közt nem a legjelentéktelenebb a gyémánt- és aranymezők megszerzésére és a délafrikai angol gyarmatok kikerekítésére való törökvés. E Kap-kolóniát pedig hasonlóképpen hódítással szerezte meg Anglia a francia-köztársaság s majd Napoleon ellen vívott harcaiban 1795-ben, 1806-ban és 1814-ben ejtett zsákmányként. Cecil Rhodes és privilegizált kereskedelmi társasága tervszerűen igyekezett a nemzetközileg nem teljesen független Transzvál-köztársaság bekebelezésére. Ürügy volt erre a Jameson-féle erőszakoskodás, pedig ezt maga Rhodes tervezte és készítette elő. Sir Alfred Milner, az 1897-ben a Kap-gyarmat élére kinevezett kormányzó erőszakoskodó eljárása, az ő háta mögött álló gyarmatügyi államtitkár, Joe Chamberlain biztatása végre is háborúra vitte a dolgot. Az angol közgazdasági érdek-

szférába három évig tartó irtóháborúval, amelyben hat-szoros túlereje volt az angoloknak (450,000 ember 75,000 ellen), be is vonta a transzváli respublikát Albion a kultúraterjesztés címén, de valójában csak a kapitalista piac szélesbítésének dicsőségére. Hiábavaló volt a hágai döntőbíróóság ítélete utáni vágyakozás, hiábavaló volt a hivatalos Anglia és ennek reprezentánsa, Chamberlain elleni gyűlölet, – a búrok elbuktak, a kínai bányamunkásokat behozták oly feltételek mellett, hogy valójában rabszolgákká lettek, s a búrok földje bekebelezett a délafrikai Unióba, amely a brit birodalomnak integráns része. Anglia kapitalista érdekeivel egyetemben diadal-maskodott. Csak az 1906-iki választások ítélték el az angol hivatalos irányzatot, amikor az ellenzék jutott többségre s maradt kormányon két következő választáson is. De hát ennek a kormánynak tagja volt a két imperialista, Grey és Churchill, akik mindketten jelentős szerepet játszanak a mai világháborúban.¹⁸⁾

Az 1904-1905-iki orosz-japán háború okát is könnyű megérteni. Ebben a Keletázsia feletti uralom biztosításáról volt szó hivatalosan. Oroszországnak szüksége volt a messze keleten egy jégmentes kikötőre. Japánnak pedig expanziós ereje s nagy népessége számára szűknek bizonyult szigetországa mellett újabb területekre. Újzéland, Ausztrália és az Egyesült-Államok eltiltják -vagy legalább is megnehezítik a munkabért lenyomó igénytelen japán elől határaik átlépését.¹⁹⁾ A kitelepülésre nincs más hely csak Ázsia partvidéke. De ha ezt elfoglalják, Oroszországot zárják el a tengertől. Pedig ennek két európai tengere: a Fekete és a Balti tenger elzárt beltengerek, amiken át a

közlekedés tulajdonképpen a török és a német kénye-kedvétől függ. De ezen nagy közgazdasági okon kívül jelentős okként szerepelt ennek a háborúnak megindításában az is, hogy a cári udvarhoz közelálló körök a Yalu-folyó melletti hatalmas erdőségek birtokában rejlő érdekeket tolták előtérbe.²⁰⁾ A tengerért, minden kereskedelem legfontosabb útjáért s a kapitalista érdekekért kezdte el hát Oroszország a sárga japánnal a küzdelmet s alólmaradt ebben a háborúban. Ettől kezdve veti magát újabb tengeri célok felé itthon Európában s újra éleszti ebből a célból a délszláv kérdést.

A gazdasági okok szerepére példa a Líbiáért vívott olasz-török háború is. Olaszország százezereket küld lakosaiból évente külföldre kivándorlás útján. Anyagi gyengesége miatt nem tud Délolaszországban olyan nagyipart fejleszteni, amely a latifundiumok mellől kivándorolni kénytelen népességét otthon tarthatná. Miért veszítsen hát annyi vért”, amikor népessége ezen főlegét lecsapolhatja a Szicíliával szomszédos tengerparti területen, amitől nem is olyan távol két évezreddel ezelőtt ősei vívtak véres harcokat Kartágó birtokáért az azóta letűnt föníciaiakkal? Ez a gazdasági mag szerepel az 1912-iki balkán-háborúban is. A négy kis állam: Montenegró, Szerbia, Bulgária és Görögország önállósítása törekvéseinek burkában ott a fejlődő kapitalizmus azon szükséglete, hogy lehetőleg nagy piacra tehessen szert. Ez a piac pedig úgy alakul ki legmegfelelőbben, hogyha nyelvileg egységes területet ölel fel. Legvilágosabban mutatja ezt épen az, hogy Szerbia valójában csak az annekszió, azaz 1908 óta fordult ellenünk, amikor az övével egyező bosnyák-hercegovinai nyelvterü-

let mint piac véglegesen elveszett a számára. Az 1913-ban kezdődő második balkán-háború után pedig diplomáciánknak épen az volt a legnagyobb diadala, hogy az önálló Albánia létesült. Ez zárta el a mindkét balkánháborúban győzedelmeskedő szerbeket a tengertől. Ezzel pedig ők a mi gazdasági érdekkörünkben maradtak továbbra is. Itt is az övékével szemben jóval fejlettebb osztrák-magyar kapitalizmus s az ő fejlődő, kibontakozni akaró kapitalizmusuk ütközött össze, bár ekkor még fegyveres összetűzésre nem került a sor.

VI.

Az egymással ma harcban álló nemzetek kapitalizmusának ellentétes érdeke csillámlik át a *külpolitika eseményein* is, amelyek 1914 óta lépésről-lépésre megfigyelhető szükségszerű előzményeit; alkotják a világháborúnak.

1903-ban Monarchiánk és Oroszország egymással még egész jól meg tudott egyezni külügyminisztereik műrzsstegi találkozásán. Tudta jól mindenki, hogy Oroszország a Balkán szláv népei feletti protektorátust szeretné megszerezni. Ezt külsőleg a vallási és politikai okok, de valójában közgazdasági érdekek alapján óhajtja. Mégsem gátolta ez a törekvése, hogy velünk megegyezhessen. T. i. 1903-ban, az orosz-japán háború előtt, Oroszország még nem volt elzárva a messze keleten a szabad tengertől, így nem volt olyan nyomós szüksége arra Európában mint 1905 után. Látszólag tehát a megegyezésnek semmi akadályozó ellentéte sem

volt. Köztünk és Anglia, valamint köztünk és Franciaország között sem volt semmi súrlódási felület. Angliától távol esünk. Békés fejlődésünket sem ő, sem pedig Franciaország nem gátolta. Az utóbbi pláne sokszoros pénzügyi összeköttetésben volt velünk. Sok-sok kölcsönt nyújtott a Monarchiának, bár jól tudta azon állammal való benső szövetségünket, amellyel szemben háborúra uszító polgárai állandóan a reváns eszméjét hirdették. Olaszországgal pedig a hármasszövetség folytán is baráti viszonyban állottunk. A többi európai államoknak sem volt sem velünk, sem pedig egymással semmi ellentétük. A béke jegyében folyt minden. A pacifizmus is jobban tombolt sikerei miatt, mint valaha.

De jött az 1904. év. Az első, amelyik a mai háború magját elvetette. Megindult az orosz-japán háború és megkezdődött a marokkói ügy. Amaz 1905-ben a portsmouthi békével fejeződött be. Ebben tört meg Oroszország hatalma a Csendes-Oceánon. Japán ellenben megerősödött s még inkább hatalmas lett az 1905-iki angol-japán szerződés után. Anglia u. i. ezzel biztosította a maga ázsiai birtokait s Japánnal együtt arra törekedett, hogy Németországot kiszoríthassa a Kínától bérelt Kiaocsouból, a Csendes-Oceán vidékéről. A marokkói kérdés megindulása pedig tuiajdonképen a német kohóipar vasércszükségletére vezethető vissza. A németek a vasérc nagyrészét Marokkóból szerezték. Franciaország azonban az angolokkal kötött szerződése alapján 1905-ben francia tartománnyá akarta változtatni Marokkót. Németország ezzel veszélyeztetve látta a maga ottani érdekeit. A német császár ezért bátorította a marokkói szultánt az ellenállásra. Delcassé, az

akkori francia külügyminiszter háborút kívánt Németország ellen. De ez nem sikerült. Delcassé megbukott s a marokkói ügy rendezésére 1906 januárjában Algécirászbba nemzetközi konferenciát hívtak egybe. A konferencia tulajdonképpen nem sokat végzett a marokkói ügy rendezése tekintetében. Azonban ezen a tanácskozmányon pártolt Olaszország a francia-angol érdekek mellé, hogy magának később Tripoliszt biztosíthassa; Oroszország szintén a monarchia és Németország ellen vonult fel Anglia és Franciaország oldalán. Ez a tanácskozmány hozta közelebb Angliát régi ellenségéhez, Oroszországhoz. Ennek a kedvéért állította vissza 1906 augusztusában a diplomáciai viszonyt Szerbiával, amit 1903-ban a királygyilkosság óta megszakított. A barátság annyira vastag lett, hogy 1907-ben létrejött az angol-orosz egyezmény is, amely a két állam közt elsimította a perzsiai, afganisztáni és tibeti ellentéteket. Az algécirászi konferencia hatására létesült a francia-angol entente cordiale is. Ehhez járult 1907-ben Oroszországnak Japánnal kötött egyezsége. A hatalmak tehát e konferencián és ez után szépen sorakoztak. Egyik oldalon Francia-, Angol- és Oroszország, valamint 1910 óta Japán, másik oldalon Németország és a Monarchia. Mert a hármasszövetség harmadik tagja, Olaszország, már ekkor is csak névleg volt itt.

1907-ben ismét kiújul a marokkói kérdés. A franciák egy orvos megöletésének ürügye alatt megszállják Casablancát. Németország nam ellenzi a megszállást, de felelőssé teszi Franciaországot, ha az ügy tovább mérgesednék. A franciák nem is mennek tovább az okkupálásban. A marokkói ügy szinte meg van oldva.

Azonban jön az 1908. esztendő. Aehrenthal külügyminiszter bejelenti, hogy a Monarchia a novibazári szandákon át vasútvonalat óhajt építeni Szalonikiba. Oroszország, de ugyanakkor Olaszország is meg akarják akadályozni ennek a tervnek valóra válását. Mindakét államnak hatalmas gazdasági érdeke fűződött u. i. ahhoz, hogy a Balkánon a Monarchia ne támasszon versenyt az ő árúiknak. Már pedig ez a tervezett vasútvonal az égei-tengerrel való egyenes összeköttetés megteremtésével az osztrák-magyar érdekszférába vitte volna bele a Balkán tekintélyes részét. Ezért ajánlanak e hatalmak más vonalat. A Fekete-tengert az Adriával Szerbián és Montenegrón szeretnék összekötni. Ugyanekkor merül fel a németek Berlin-Bagdad vasútjának terve is. Németország u. i. a kisázsiai vasérctelepek kihasználása s azután a mezopotámiai síkság nyerstermékeinek megszerzése céljából tervezi ezt a vasutat. Főképp, mert ekkor már tisztán látja, hogy gazdasági célja Marokkóban nem sikerül. De ez a bagdadi vasút Angliának és Oroszországnak váltja ki az ellenszenvét. U. i. egyfelől a Suez-csatornától terelhetné el a forgalmat, másfelől pedig befolyásolhatná a transzszibériai vasút forgalmát is. Így Anglia Németországnak, Oroszország pedig Németországnak és a Monarchiának is érthető ellenségévé lesz e tisztán gazdasági okok alapján.

A német és angol-orosz ellenségeskedés új lépéseket tétet a két utóbbi hatalommal. VII. Edward és II. Miklós 1908 elején revali találkozásuk alkalmával kieszelik a macedóniai reformtervet azzal az ürüggyel, hogy ott a törökök a keresztyén alattvalókat és idegeket lemészárolják. Valósággal mesterségesen szítják

egész Európa gyűlöletét a török hatalom ellen, hogy a szultán hatáskörébe beavatkozassanak s így mind az osztrák-magyar, mind a német vasútépítési terveknek útját vágassák. Az új-törökök forradalmi mozgalma azonban meggátolja a beavatkozást, mert az új rezsim a keresztyén alattvalóknak is teljes vallásszabadságot ígér. Az angolnak és az oroszoknak nincs tehát alkalma beavatkozni. Macedónia és a szultán ügyeibe. De annál inkább beavatkoztunk mi. U. i. az új-török mozgalom okozta válságot Bosznia-Hercegovina anneksziójára használtuk fel, amivel szemben kivontuk csapatainkat a szandsákból. Bulgária pedig hasonlóképen kimondva függetlenségét, elszakadt a török birodalomtól.

A hatalmak kénytelen-kelletlen belenyugodtak ezekbe a tényekbe. Egyedül Szerbia és Montenegro nem akarta elismerni az anneksziót. Érthető. Ez a hatalmi tény véget vetett az ő Nagy-Szerbiáról álmodozó ábrándjaiknak s meggátolta annak a nyelvileg egységes piacnak kialakulását, amire fejlődő kapitalizmusuknak szüksége volt. De a szerb mozgolódás nem vezetett célhoz. Mi is mozgósítottunk. A hatalmak azonban elváltak foglalva a saját bajaikkal. Olaszországban nagy belső zavarok voltak. Franciaországnak sok baja volt Marokkó pacifikálásával. Oroszország hajlandó lett volna segíteni Szerbiát ellenünk, de ezért is, megmágáért az annekszió tényéért is ellenértékül a Dardanellek megnyitását kívánta, amit Anglia saját érdeke ellen valónak látván, nem volt hajlandó teljesíteni. A hatalmak érdekellentéte gátolta meg a tervezett konferenciát is, amelyen az anneksziót tárgyalni akarták. Más oldalon Németország nyíltan mellénk állott s így Orosz-

ország nem merte segíteni ellenünk a szerbeket. Szerbia nem mervén háborút kezdeni, 1909 március utolsó napján elismerte az anneksziót, sőt megígérte, hogy ezenkívül jó szomszédi viszonyban él a Monarchiával.

VII. Edwardnak 1910 tavaszán bekövetkezett halála után Oroszország tisztázza a Japánnal 1907 óta még fennálló vitás kérdéseit, hogy Európában szabadon mozgoghatson. 1911-ben kiújul a végtelen tengeri kigyóként húzódó marokkói ügy. Franciaország a szerződések ellenére ki akarja terjeszteni protektorátusát Marokkó legnagyobb részére. Bevonul Fezbe, hogy ott rendet csináljon. Németország azonnal látja, hogy ezzel vége az ő összes érdekeltségének Marokkóban. A császár Agadir kikötőjébe küldi a „Panther” nevű ágyúnaszádot s ezzel a tüntetéssel kárpótlást követel a francia Kongó területén. A franciák hajlandók engedni Németország követelésének. Anglia azonban közbelép. Be akar avatkozni, ha kell, fegyverrel is. A franciák makacscsá válnak az angol támogatásra. Ez a konfliktus a politikai és katonai bizonytalanság érzetét költötte fel Franciaországban s még szorosabban fűzte a franciákat az oroszokhoz és az angolokhoz. Tényleg Belgium már mozgósított. Anglia elakarta rendelni a német partok megtámadását, de a flotta nem volt készen. A háború így azután nem is tört ki. Franciaország többre becsülte a békét s megegyezett Németországgal. Átadott valamit a Kongóból a németeknek s viszont maga ura lett Marokkónak az 1911 novemberben kötött egyezmény alapján.

Az ezutáni többi külpolitikai esemény alig érdekelhet itt bennünket. Még nagyon élénken élnek mindany-

nyiuink emlékezetében. Tudjuk, hogy Olaszország 1911-ben elérkezettnek látta az időt tripoliszi vágya teljesítésére. Szeptember végén megüzente a háborút a portának. Amikor pedig ez az olaszok győzelmét meghozó háború vége felé járt, 1912 októberében az orosz által összehozott balkáni szövetség: Montenegro, Szerbia, Bulgária és Görögország indít háborút Törökország ellen. E balkánháborúban a török hadsereg bizony nagyon gyengén viselte magát. A szövetségesek már-már Konstantinápolyt fenyegették. A porta kénytelen volt békét kérni. Ennek alapján a szövetségesek területe jelentékenyen megnövekedett. Törökország birtokául Európában csak Konstantinápoly és környéke maradt meg. E balkánháború azonban könnyen európai háborúvá is fajulhatott volna. A monarchia u. i. szerette volna visszaszerezni a szandsákat, amelyről olyan könnyelműen mondott le az annekszió idején, s amit a török a szerbekkel és a montenegróiakkal szemben nem bírt megvédelmezni. Ezért mozgósítottunk 1912-ben, de mozgósított Oroszország is. A háború megkezdésének felelősségét egyik fél sem akarta vállalni. Ezért azután Olaszországgal teljes egyetértésben tesz ajánlatot a monarchia a független Albánia létesítésére. Ezzel búztuk ki a Balkánon érdekelt hatalmak egymásiránti ellentétének méregfogát. Az önálló ország alakítása nem ért ugyan sokat, erőgyarapodást sem nagyon jelentett nekünk. De elzártuk vele a tengertől a szerbeket. S ezenkívül elodáztuk a hatalmak összetűzését a balkáni kérdés miatt, ami a mostani világháborúban a görög, olasz, orosz, angol stb. ellentétes balkáni érdekében olyan szépen megnyilatkozik.

Az első balkánháborút 1913-ban követte a második. Bulgária u. i. alaposan kivette a maga részét a hadakozásból, de az osztozkodásnál mégis ő húzta a rövidebbet. A megindított háború azonban nem végződik a győzelmével. Törökország visszaveszi tőle Drinápolyt, Románia pedig elszedi a Dobrudzsát. Az a Macedónia pedig, amely népességének összetétele alapján is régi vágya Bulgáriának s amelyre neki piaca kikerekítése végett van szüksége, továbbra is szerb birtok maradt.²¹⁾

VII.

A külpolitikai események fentebbi vázlatos rajzából is kiviláglik, hogy a hatalmak az egyetlen Anglia kivételével, amely 1878 óta egész a legújabb időkig nem adta fel híres „splendid isolation”-jét, történelmileg adott fix helyzetben voltak minden internacionális politikai kérdésben.

Németország (1871 óta helyesen mondva: a Németbirodalom) Elzász-Lotharingiát magáévá tevén, az Érisz almáját kapta örökségül. A geográfusok szerint végtelen kár, hogy a Vogézek nem nyúlnak fel jobban észak felé a Pala-hegység folytatásának s mintegy természetes határául, mert akkor sohasem veszekedtek volna a németek meg a franciák. Bár Elzász is olyan külön állammá fejlődött volna, mint Belgium, Luxemburg vagy Svájc, hogy végleg kordont vonjon a két nép között!²²⁾ Ez a jámbor óhajlás azonban hiábavaló. Elzász tényleg a németeké lett s ez a birtokgyarapodás épúgy válságra vezetett Németországban, mint a két tartomány elvesztése Franciaországban. Mert nemcsak

a vesztett, hanem a győztes háborúk nyomán is krízisek járnak. A közgazdaságtan találó kifejezéssel alkalmazkodási válságnak nevezi az ilyeneket. Amíg az új, megváltozott helyzethez nem tudnak alkalmazkodni az emberek, amíg az egyensúlyi állapotot nem tudják elérni, mindig válságos a közgazdaság élete. Ez a válság csak a múlt század hetvenes éveinek végére múlt el. De a porosz-francia háborút bevezető frankfurti béke még más bajt is hozott Németországra. Ez a hírhedt 11 §, amely örök időkre reárakta a két államra a legtöbb kedvezményi záradék bilincset. Hányszor kellett ezt a szakaszt vámpolitikai trükkökkel kijátszani mind a franciáknak, mind a németeknek ! Mennyi vámpolitikai zavar forrása lett ez a sok kritikára okot adó paragrafus. De azért akut ellentét nem volt a németek és a franciák közt 1870. óta, csak a marokkói ügy. Franciaország Németország jóakarátú semlegessége mellett tudott 1870 óta a világ második gyarmathatalmává emelkedni. 1763-ban a párisi békével Anglia javára vesztette el a világhatalmi állását, de azóta meg tudta szerezni Indochinát, a francia Kongót, Tuniszt s legutóbb Marokkót is. 8.150,000 km. területet s 55 millió lakost. A németek ugyanezen idő alatt csak 2.900,000 km. területet s 11.700,000 lakost tudtak szerezni gyarmatpolitikájuk útján. A francia ki- és bevétel értéke a gyarmati kereskedelemben 1911-ben 1500, a német pedig csak 280 millió korona volt. Mily óriási különbség! Érthető tehát, ha a marokkói ügyet „Németország annyira fontosnak találta magára. Pedig a francia-német ellentét nem is lett volna oly nagy, ha Anglia nem igyekszik mindenáron Franciaország védőhatalmaként szerepelni.

Franciaországot a mai központi hatalmakkal való ellentétes álláspontra tulajdonképpen a reváns gondolata s ezzel Kapcsolatban az orosz barátság vitte. A reváns eszméje nemcsak a letiport nemzeti önérték kérdése, nemcsak a reszpublika homlokán fénylő ékszerből kitört ékkövek visszaillesztésének a vágya. Sokkal több ennél. Elszász és Lotharingia volt Franciaország legiparosabb tartománya. Nagyon sokat veszített ezzel Franciaország. És mily más irányt vett volna ipari fejlődése, ha ez a két tartomány birtokában marad. Az Oroszországgal való katonai szövetség a revanseszme támogatására való volt. Németországot akarták cserepecsikba szorítani a két oldali ellenféllel. Csakhogy ez a terv visszafelé sült el. Egy híres bécsi bankember a Franciaországot vezető politikai irányzatok mélyén Franciaországnak Oroszországtól való pénzügyi függését találja. Szántsándékkal mondja, hogy pénzügyileg a franciák függenek az oroszoktól. Mert nem lehet nagyobb függést s nehezebben lerázható helotaságot képzelni, mint a hitelező függését túlságosan nagy adósától. Franciaország 1914-ig 12 milliárdot adott kölcsön az orosz államnak s 8 milliárdot az orosz iparnak. Ezzel a 20 milliárd frankkal a maga politikai önelhatározási jogát adta fel. És Oroszország adósi helyzetét pompásan ki tudta a maga javára használni. Kizsákmányolta a franciák revanseszmejét: felépíttette a német határon a maga várait, vasutjait, stratégiai útjait a franciák zsebére. Kölcsönöket nyújtatott a franciákkal a délszláv népeknek, belevitte a francia tőkét abba, hogy ez a maga jól fizető adósait, ezek sorában a Monarchiát is, a sohasem fizető balkán államocskák kedvéért cserbenhagyja. És a po-

litikai jelszavak hatására a könnyen hevülő .francia tőke tömte a pénzt a Balkánba Oroszország, a németet és a Monarchiát majd elsöprő gőzhenger, a roppant katonai kolosszus kedvéért.

Íme mindenhol kicsillan a világháború létrejöveteleiben a politikai okok mellett a gazdasági. Oroszország délszláv protektorátusa csak első tekintetre vallási és faji jellegű. A legmélyén gazdasági ez is: Oroszország törekvése a szabad tenger után. Ez a hatalmas ország passzív fizetési mérlegének a kiegyenlítése végett nyersanyag, főleg gabonafélék exportjára kényszerül. Mint tömegcikket exportáló államnak, múlhatatlanul kell a szabad tenger. Az utóbbi évek óriási agrárreformja folytán még inkább nőtt az exportképessége s emelkedett ipari termelése. De a messze keleten el van zárva a tengertől. A japán háború szomorú vége nyugat felé való haladásra kényszeríti. De útjában áll Anglia. Meggátolta a Perzsa-öbölben való előnyomulását. így nem maradt más hátra, mint vagy a németen, vagy a törökön át keresni a kivezető utat. A némettel nem birkózhatott meg. Ezért lett a délszláv-kérdéssel együtt akuttá a Földközi-tenger felé való előnyomulása. A Dardanellek megnyitását azonban a mai háborúig elsősorban Anglia gátolta meg, amely Ciprust s a Szuez-csatornát féltette Oroszországtól. Most nem gátolná, de a nyílt tengeri utat Németország leverésének feltételéhez kötötte.

Íme ez a világháború paradoxonja. Mi, a központi hatalmak Anglia és Oroszország ellen küzdünk végig egy borzalmas háborút, amelyben a küzdelem végén álló legfontosabb kérdések egyikében Anglia érdekei sokkal erősebben vannak angazsálva, mint a mieink. Ezt

a paradoxont még inkább kiélezi Törökország és Bulgária közbelépése, mert ez nemcsak jelentős katonai segítség, hanem nagy politikai jelentőségű tény is. T. i. Anglia számítását teljesen a feje tetejére állította.²³

De hát miért lépett közbe Anglia ebben a háborúban? Miért hagyta e! a „splendid isolation” -t? Ő nem volt históriailag adott fix helyzetben. Szabad volt teljesen. Miért idézte elő a minden idők legborzalmasabb háborúját?

Ha erre a kérdésre megfelelünk, tulajdonképen az egész világháború gazdasági okát is felderítjük.

VIII.

Egynéhány statisztikai adatot kell itt leszögeznünk, A Németbirodalom népessége 1871-től 1910-ig 41 millióról 65 millióra szaporodott. Nagybritanniáé ellenben 32 millióról 45 millióra. A Németbirodalom évenkénti népszaporodása közel jár a 900,000 főhöz. Ezen óriás népszaporodás következtében vagy embereket vagy pedig árukat kell exportálnia, amint azt Caprivi, a volt kancellár mondotta. Az emberek exportja azonban veszedelmes dolog. Az okos német a másik módot választotta. Elég merész volt megkísérteni, hogy a világpiacot árúi számára meghódítsa. És meg is hódította. Az 1872-75. évek átlagához képest az 1909-13. évek átlagában 250%-kal nőtt a kiviteli kereskedelme, míg ugyan ezen idő alatt Angliáé csak 85%-kal. A német külkereskedelem ezen hatalmas növekedését – a 2357 millió márkáról 8246 millió márkára való emelkedést – Anglia a saját bőrén kezdte érezni. 1889-ben még csak 727,

1913-ban pedig már 1880 millió márka értékű árú ment be Angliába Németországból. Az egész világkereskedelemből 1886-ban még csak 10.2% esett a Németbirodalomra, 1912-ben pedig már 12.9%. Nagybritanniára ellenben 1886-ban még 19.6%, 1912-ben meg csak 16.6%. Németország részesedése nőtt, Angliáé ellenben megfogyott. Az angol kivitelnek abszolút számokban ma már erős versenytársa a német, amely úgy indult a háború előtt, hogy csakhamar felülmúlja az angolt. 1913-ban a német export 10,097, az angol pedig 10,719 millió márka értéket képviselt. A kereskedelmi hajózás terén ugyan még mindig Anglia vezet. De 1885-től 1913-ig Nagybritannia gőzhajó-flottája csak 175, a Németbirodalomé ellenben 575% -kal növekedett.

Az ipari termelés terén Nagybritannia 1887-ben még kétszer annyi szenet termelt, mint a Németbirodalom. 1912-ben pedig Németország széntermelése már felülmúlja Angliáét. 1887-ben Anglia még majd kétszer annyi nyersvasat termelt, mint Németország. 1912-ben a német nyersvastermelés már kétszer annyi, mint az angol. Az acéliparban Anglia termelése 1887-ben közel két és félszer akkora volt, mint Németországé. 1912-ben több mint két és félszer felülmúlja a német az angolt. A szövő-fonóipar terén Angliának még ma *Is* ötszörte több orsója van, mint Németországnak. De 40 év óta az angol orsók száma csak 34, a német orsóké ellenben 171%-kal emelkedett. A nemzeti vagyon terén már felülmúlja Németország Angliát. Ennek 13, annak pedig 15.5 milliárd font sterling a vagyona. Igaz, hogy Angliában nagyobb az egy főre eső vagyon. Németország pedig viszont saját országában helyezte el tőkési nagy részét.²⁴⁾

Nagybritánia mellett a közel múlt folyamán így támadt egy mesébe illő expanziós erejű gazdasági közösség, a Németbirodalom. 1870-ig Anglia versenytárs nélkül állt a világpiacon ipari és kereskedelmi tekintetben. Azóta a tengerentúl az északamerikai Unió, Európában pedig a Németbirodalom teszi egyeduralmát mindinkább kétségessé. Ipari téren annyira erős a német verseny, hogy sok pozícióból napról-napra kiszorul az angol árú. Kiszorul pedig azon egyszerű okból, hogy a vevőközönség ízlésének és kívánalmának sokkal kevésbé felel meg, mint a német. Az angol jó árút szállít, de nem számol a fogyasztóközönség speciális óhajtsáival. Nem is törődik vele. Régi példa a fekete papirosba csomagolt *gombostű esete*, amit a tengerentúli félművelt népek a színe miatt nem akarnak elfogadni. De az angói már megszokta, hogy így csinálja s más színű papirosba nem is akarja csomagolni. A német ellenben számol a fogyasztó közönség kívánalmával és ezért könnyen ki tudja szorítani az angol gombostűt. Hány más példát lehetne még felhozni! Ezért van azután az, hogy az angol középosztály gazdasági kívánalmainak is sokkal inkább megfelel a német árú, mint az angol. Ezért nem lett elriasztó hatása az 1887-iki Merchandise marks act-nak, amely a német ipartermékek elleni védekezés céljából minden német árutól megkívánta a származását jelző „made in Germany” felírást. Ez a megjelölés a törvény szándékán kívül csinált reklámot a német árúnak s fokozta az utána való keresletet. Így érthetjük meg az igazságát annak a mondásnak, amelyet a „háború elején kürtöltek világgá: „This war was not made in Germany, but made in Germany has made

the war”: Ezt a háborút nem Németországban csinálták, hanem a német portéka okozta a háborút.²⁵⁾

Nagybritanniának és Németországnak *ipari kapitalizmus* azonban különböző alapokon fejlődött. Anglia már régen vagyonos és gazdag ország volt. Mérhetetlen gazdagságát napról-napra fokozza a gyarmataiból beözönlő értékmenyiség. Németország ellenben, legalább is Angliához képest, szegény országnak volt mondható még negyven évvel ezelőtt is. Nem volt sok tőkéje. Kolóniális politikája pedig csak később kezdődött. Ha Németország iparos állam akart lenni, úgy szükségképpen arra kényszerült, hogy minden kis tőkét megszerezzen s megszerezze elsősorban a kis takarékbetétet. Ez pedig a *banktechnika* fejlődését segítette elő. Angliában, a tőkegazdagság világában, sokkal primitívebb a bankügy szervezete, mint Németországban. Az angol bankokhoz a letéti üzlet útján óriás mennyiségű tőkék folynak. De ezeket csak az árucseré finanszírozására fordítják. Az angol bankoknak alacsony kamatláb mellett talán húszszor-harmincszor annyi betéti tőke áll rendelkezésükre, mint amennyi az alaptőkéjük. De ezt egyszerűen kommerszváltók leszámítolására használják. Az angol bankok mobilitása ezért olyan nagy.

Németországban ellenben a bankok iparfejlesztő intézményekké is lettek. Ők finanszírozták az ipari vállalatokat. A bankok és az ipar ezen kapcsolata lehetővé tette azt, hogy aránylag kisebb tőkével hatalmas fejlődést adhassanak az iparnak. A német bank, amelyik iparvállalatot finanszíroz, nemcsak egyszerű pénztárosa az iparvállalatnak, mint ahogy Angliában a bankoknak az ipari vállalatokkal szemben rendszeren csak ez a sze-

repők. Hanem az ország ipari termelőképességének előmozdítója, fejlesztője is. A bank az ipar hitelezője. A bank kölcsöntőkéjétől függ az ipari tőke. Így sokszor nehéz időközön megy át az a bank, amely ipari alapításokban résztvesz, azonban a közgazdaságnak nagyon nagy szolgálatot tesz. Az angol iparos a saját tőkéjére van utalva, vagy legfeljebb a barátaiéra. A német iparos mögött ott áll a bank, amelynél támogatást talál.

De viszont a német ipari vállalatok erősödésével a hiteligények is nagyobbak lettek. A hitelforrásoknak is erősebbeknek kellett lenniök. Úgy, hogy az ipar számára csak a hatalmas részvénytársasági bankok adhatlak megfelelő kölcsöntőkét. így a nagybankok kezébe került az ipari vezetés. Ezek az ipar urai s a kapitalisztikus gazdasági élet irányítói. A kontinens német és német hatás alatt álló részén a fejlett kapitalizmus ezért egyúttal *bankokrácia* is, amit Anglia tulajdonképpen nem ismer.²⁶⁾

A német iparnak az angollal szemben való sikeres versenyében nem kicsinylendő szerep jut a *tudomány és a technika szoros kapcsolatának* s az angol és a német munkás magatartásának is. Hogy a technikai tudomány mit művelt a német vegyi, kohó-, textil-, fegyvergyártó és muníciós ipar terén, azt a világháború eseményei igazolják. Hogy pedig a német munkásság politikai képzettsége mennyire magasabb, mint az angolé, azt a munkamegtakarító gépek könnyű szerrel való behozatala mutatja, amit Angliában épen angol nagyiparosok elbeszélése szerint a munkásság magatartása folytán sokszor nem tehet megcsinálni.²⁷⁾

A német kapitalizmus gyors fejlődésének egyik leg-

hatalmasabb emeltyűje volt még a már említetteken kívül a *védővám* is. A vámvédelem nagy hasznára van a hazai termelésnek, amikor ingyen nem engedi be az országba a külföldi versenyárúkat. De ezt a hasznot tulajdonképpen teljesen csak akkor tudja az ipar a maga javára fordítani, ha a vámterületen nincs olyan verseny, amely az árakat lenyomhatná. A vállalatok között eleinte folyó verseny a kevésbé élet- és versenyképes vállalatok kiesése után csak a harcot kibíró nagyvállalatok közt marad meg. Viszont ezek is egyesülésre kényszerülnek, hogy a számukra kínálkozó kedvező alkalmakat kihasználhassák. Ezért monopolizálódik a termelés a védővámmal védett területen s küszöbölődik ki a szabadverseny a kartellek s az Unióban a trösztök útján. A védővámos rendszer így létesíti a kartelleket, poolokat, trösztöket, szindikátusokat.

A védővámos rendszer a maga kartelljeivel, a bankokrácia a maga tőkebeli segítségével így alakította ki azt a német kapitalizmust, amely nagyon veszedelmes, nagyon félelmetes versenytársa lett a világpiacon Angliának. Ezért olyan nagy a Chamberlain védővámos agitációjának jelentősége, mert a német verseny veszedelme ellen való védekezés egyik alkalmasnak gondolt módja volt. Hogy nem vált valósággá, más körülményeken múltott. Majd valóság lehet még a háború után, amikor a védővámos piac terjedelmének növelése a közép-európai államok elé is kényszerítő szükségül állítja oda a gazdasági közeledést, amiről különben már most is annyi szó esik.

A német verseny letörésére való törekvés volt tehát az az ok, ami Angliát, a történelmileg adott helyzetben

nem levő Angliát *a világháborúba bevonta*. Ez volt az oka annak, hogy körülbelül egy évtizede minden követ megmozgatott, hogy a német versenytársnak árt-hasson. Amikor Németország Afrika északi részén, Kjs-ázsiaiában vagy délnyugati Afrikában keresett gazdasági kapcsolatot magának, azonnal útjába állított egy vagy más hatalmat. De a háttérben mozgó, a külpolitikát irányító potencia mindig Anglia volt. A cél világos: körülkeríteni, elszigetelni, minden hatalmi eszközzel legyűrni egyedüli európai versenytársát, a németet, mert közgazdasági téren ettől félnie keli.

Németország azonban szükségképen reá van utalva az Osztrák-Magyar Monarchiára, mert ez neki természetes szövetségestársul kínálkozik. Anglia jól látta ezt. *Tehát körül kell keríteni a Monarchiát is*. Ezt csak a balkáni politika terén éri el. Mivel pedig itt a Monarchiával természetes érdekellentétben van Oroszország, be kell vonni ezt is ebbe a munkába. És ezt a francia-orosz szövetség útján könnyű volt Angliának a maga érdekkörébe bevonni. Ámde a balkáni politika terén s az Adria kérdésében Olaszország és a Monarchia érdeke sokban ellentétes. Miért kellene hát elszalasztani az alkalmat s miért kellene kihagyni a bekerítő ellenfelek sorából Itáliát? Olaszország népe nem kívánta a háborút. Talán egy államban sem volt annyi háborúellenes agitáció, mint ott. A guruló sterling, vagy inkább csak guruló shilling azonban megtette a hatását s a hármasszövetség volt dicső tagja, 1906 óta titokban ellenségünk, 1915 májusában nyíltan is ellenünk fordult. A „sacro egoismo” győzött minden jobb megfontolás fölött.

Ha most már csak azt a néhány számot idézzük

emlékünkbe, hogy Nagybritanniának gyarmataival együtt 33 millió km. a területe s 444 millió a lakossága, vagyis a föld népességének egynegyed része, s hogy ezzel szemben a Németbirodalomnak összes gyarmataival együtt tizedrész ennyi területe sincs, lakosságának száma pedig legfeljebb 80 millió s ha figyelembe vesszük, hogy az angol óriás elibe áll a vele szemben feltétlenül kiserejű német törpének s nem enged neki érvényesülést, nem enged egy parányi helyet sem a nap alatt, akkor megtaláljuk azt a nagy érdekellentétet, amely kitérésre vitt e két ország között. Anglia hozta Németországot abba a helyzetbe, amely a gőzgép túlterhelt szelepét explózióra vezette. Már pedig egy olyan erős expanzív erejű államnak, mint aminő Németország, gazdasági téren csak ideig-óráig lehetséges a visszszorítása.

A világháború tehát szükségszerű, mert annak be kellett következnie.

Azt hiszem, nem kell tovább folytatnom. Oroszország, amelyre a keleti kérdés megoldása a szabad tengerhez jutással együtt létkérdés, Franciaország, amely: Elzász után sóvárog, Japán, amely új területekhez akar jutni s amely nem bocsátja meg Németországnak, hogy 1895-ben Kína pártjára állt s ezért kapta bérbe az azóta elvett Kíaozsout, Olaszország, amely az Adriára és a Trentinóra függeszti a „sacro egoismo”-tól dülledt, véres szemeit? Anglia, mely a német versenytársat minden eszközzel le, akarja törni, – másfelől pedig az élni és fejlődni kívánó Németország s a Monarchia, amelynek kapitalizmusa csak a Balkánon találhat magának piacot, hiszen a nyugati népekével nem verse-

nyezhet, az oroszról, de meg az angoltól is fenyegetett Törökbirodalom, amely halálra ítélt pillanatában kap új erőre, valamint a szintén fejlődni akaró és a boszszúvágytól is hevített Bulgária oly potenciák, amelyeknek szükségképen össze kellett tűzniök.

De ebben a világrengető küzdelemben Anglia és Németország a tulajdonképeni ellenfél. A többi csak segítőtárs. Az alkalom megvolt a háborúra a szarajevói gyilkossággal. A többi eseményt ismerjük a hírlapokból. Az én feladatom csak a világháború közgazdasági hátterére való reámutatás volt.²⁸⁾

Jegyzetek.

¹⁾ A cár manifesztumának teljes szövegét lásd A. H. Fried: *Handbuch der Friedensbewegung*. I. rész, II. kiadás. Leipzig 1911. 201-203. old. A hatalmak a konferencia eszméjét nem fogadták bizalommal, úgy hogy 1899 január 11-én Murayiev második köriratot intézett hozzájuk s ebben az egybehívandó tanácskozmány részletes programját is kifejtette. Így azután 1899 április 6-án Beaufort, németalföldi külügyminiszter hívja meg a hatalmakat a Hágában tartandó konferenciára, amely 26 állam hivatalos részvételével 1899 május 18-án, a később *békenap*-nak deklarált napon, össze is ült.

²⁾ A Bloch munkája németül *Der Krieg* címen jelent meg Berlinben 1899-ben, hat kötetben. A szövegben adott kivonatos ismertetést lásd Fried id. könyve I. rész 79-84., 89-93. old. sa II. rész (II. kiadás 1913) 134-137. és 153. oldalain.

³⁾ *The great illusion* az eredeti cím. Magyarul *Rossz üzlet a, háború*, Budapest 1915 címen jelent meg rövidített fordításban.

⁴⁾ Lásd a dokumentumokat a *Norddeutsche Allgemeine Zeitung* 1914 októberi, novemberi és decemberi számaiban. A legtöbb fényképmásolatban is be volt mutatva. Közülök négy legfontosabb szószerint közzé van téve Német Alfréd *Diplomáciai okmányok*, Budapest, 1915 című gyűjteménye 532-545. oldalain.

⁵⁾ Franz Oppenheimer: *Der Staat*, Frankfurt a/M. (1907) 8-9., 12. old.

⁶⁾ Szabó Ervin: *Gazdasági szervezet és háború*, Budapest, 1915. 11. old.

⁷⁾ V. ö. Oppenheimer id. m. több helyén és Ludwig Gumplowicz: *Grundriss der Soziologie*, II. kiadás, Wien, 1905. 196-198. oldai.

⁸⁾ Heinrich Herkner: *Krieg und Volkswirtschaft*, Berlin, 1915. 7-8. old.

⁹⁾ Becslés az 1913-iki *Magyar Statisztikai Évkönyv* (Új folyam XXI. Budapest, 1915) 113., 117., 139., 179. és 193. oldalain közölt adatok és átlagos számok alapulvételével.

¹⁰⁾ Lásd rengeteg igazoló adattal Werner Sombart: *Krieg und Kapitalismus* (Studien zur Entwicklungsgeschichte des modernen Kapitalismus. II. kötet) München-Leipzig, 1913. 61-66., 70-73, 93, 103-105., 110., 115., 124-125., 131 és következő 171-174 s több más helyén is és v. ö. Herkner'id. m. 12-17. oldal.

¹¹⁾ Herkner 17-19. old.

¹²⁾ V. ö. Szabó id. m. 16. old.

¹³⁾ R. Ehrenberg: *Ostindische Handelsgesellschaften* című cikke a *Handwörterbuch der Staatswissenschaften*, III. kiadás, VI. kötet, Jena 1910. 948-965. old.

¹⁴⁾ Ez pî. a cambridgei híres történész, Sir .I. R. Seeley véleménye, ami mellett Lecky, Me. Carthy ítéleteire is hivatkozhatunk.

¹⁵⁾ Lásd Ferdinánd Tönnies végtelenül érdekes könyvét: *Englische Weitpolitik in englischer Beleuchtung*. Hatodik ezer. Berlin 1915, amely a legkiválóbb angol írók munkái alapján mutatja be Anglia világpolitikájának fejlődését.

¹⁶⁾ Max v. Heckel *Opium* című cikke a *Handwörterbuch* VI. kötete 944-945. „old. jHerkner id. m. 6. old. Az angolok később sem jártak, el másképen, mint ahogy a mai világháború is csak ilyen üzleti háború *az ő számukra. 1882-ben minden alapos ok nélkül kezdték bombázni Alexandriát s okkupálták utána Egyiptomot.

¹⁷⁾ Szabó Ervin szépen igazolja a magyar szabadságharc és „a függetlenségi törekvések burkában levő gazdasági mag

meglételeit nemcsak fentebb idézett dolgozatában (17. old.), hanem a *Marx és Engels válogatott művei* I. kötet, Budapest, 1905. 140. és következő old.

¹⁸⁾ V. ö. Tönnies id. m. 67-71. old.

¹⁹⁾ Philippovich *Auswanderung* című cikke a *Handwörterbuch* II. kötete, Jena, 1909. 272-273. old.

²⁰⁾ Fried id. m. II. rész (Berlin-Leipzig, 1913) 151. old.

²¹⁾ Lásd a külpolitika újabb eseményeire H. Frobenius *Des Deutschen Reiches Schicksalsstunde*. XVIII. kiadás Berlin (1914.) című röpiratát, amely azonban inkább a katonai eseményekkel foglalkozik, azután gróf Andrássy Gyula *Kinek bűne a háború?* (Budapest 1915.) című igen érdekes könyvét, amely azonban Angliát szinte teljesen mentesíti a világháború felidézéséért való felelősség alól s a háború bűnét Oroszországra tolja. Továbbá Révai Mór: *A világháború végcélja. Anglia kiválása Európából* Budapest 1915. című könyvének első részét (7-75. old.), amely a háború okozójának Angliát állítja oda. Főleg pedig Angyal Dávid: *A világháború okai*. Budapest 1914. 21-49. old., amelyek a fenti szövegnek is nagyobbbrészt alapjául szolgáltak. Kitűnő összefoglalás John William Bur gesz: *Der europäische Krieg*. Német fordítás. 1915. Leipzig 37-65. old., továbbá Karl Lamprecht *Deutscher Aufstieg 1750-1914*. 23-25 ezer. Gotha. 1915. főleg a II. rész II. fejezete és a függelék. Kari Helfferich: *Die Entstehung des Weltkrieges im Lichte der Veröffentlichungen der Dreiverbandmächte*. VI. kiadás Berlin 1915. Nagyon érdemes elolvasni az oxfordi professzorok könyvét: *Why we are at war. Great Britains case*. II. átnézett kiadás. Oxford 1914. s a különböző hatalmak diplomáciai kiadványait.

²²⁾ Cholnoky Jenő: *A világháború színterének földrajzi vázlat* című előadása az *Inter arma* háborús tárgyú előadások gyűjteményében. Budapest, 1915. 122. old.

²³⁾ V. ö. Julius Landesberger: *Der Krieg und die Volkswirtschaft*, Wien, 1915. 7-12. old.

²⁴⁾ Lásd a statisztikai adatokat C. A. Verriijn Stuart *Der Wirtschaftskrieg*. Német fordítás. Bonn, 1915. 18-21. old. s Landesberger id. m. 19. old.

²⁵⁾ Idézve Landesberger id. m. 17-18. old. Hantos Elemér:

A háború gazdasági oka és halasa című előadásában az *Inter Arna* 154. old.

²⁶⁾ V. ö. Szabó id. m. 19-23. old.

²⁷⁾ Landesberger id. m. 16-17. old.

²⁸⁾ A háború keletkezésének közgazdasági hátterével nagyon sok munka foglalkozik. A már említettekén kívül a nagyra lőtt brosürairodalomból lásd Gustav Stresemann: *Englands Wirtschaftskrieg gegen Deutschland*. Stuttgart-Berlin 1915. (*Der Deutsche Krieg* 36. füzete). Julius Wolf: *Die Kriegsrechnung*. Berlin 1914. 9-21. old. Robert Piloty: *Ursachen und Ansuchen des Krieges*. Tübingen 1915. Johann Plenge: *Der Krieg und die Volkswirtschaft*. Münster i. W. 1915. több helyén. Egy/egy más tekintetben felvilágosítást nyújtanak *Der Deutsche Krieg* következő füzete¹⁰: Losch: *Englands Schwäche und Deutschlands Stärke*. 1914. – 16: Graf Ernst zu Reventlow: *England der Feind*. 1914. – 22: Richard Charmatz: *österreich-Ungarns Erwachen*. 1915. – 44: Otto Hötzsch: *österreich-Ungarn und der krieg*. 1915. Ugyanattól *Russland als Gegner Deutschlands*. Leipzig 1915. (*Zwischen Krieg und Frieden* 6. füzete). A nagyobb munkák közül G. v. Schulze-Gaévernitz: *Britischer Imperialismus und englischer Freihandel*. Az I. kiadás változatlan lenyomata. München-Leipzig 1915. s Alfred Hettier: *Englands Weltherrschaft und der Krieg*. Leipzig-Berlin 1915. A magyar munkák sorából Ruttkay Vilmos: *A világháború*. (Német-angol versengés.) Budapest 1915. Hantos Elemér: *háború gazdasági oka és hatása* című előadása az *Inter Arna* nár említett gyűjteményben s a *A világháború gazdasági és pénzügyi hatásai*. Budapest 1915. egyes helyein. Jó dolgozat Sigmund Schilder: *Weltwirtschaftliche Hintergründe des Weltkrieges* című tanulmánya a Harms-féle *Weltwirtschaftliches Archiv* V. kötete I. füzetében. Jena. 1915. 1-22. oldal és J. Haller: *Der Ursprung des Weltkrieges*. II. átdolgozott és bővített kiadás Tübingen 1915.-

A közgazdasági irodalom inkább a háború közgazdasági látásával foglalkozik, mintsem a háború közgazdasági okai ismertetésével.